

tanítási módszertani útmutatások elemzése, valamint az 1777-ig Magyarországon használt ábécéskönyvek címeinek összegyűjtése, azok típusokba rendezése és értékelése.

Mészáros István adatainak kisebb része önálló levéltári kutatómunkából származik, nagyobbik része azonban az eddig nyomtatásban megjelent iskolatörténeti és helytörténeti munkákból való. Ez utóbbiakat csoportosítva, egymással összevetve alakítja ki a falusi és városi kisiskolákról nézeteit. Az átvizsgált anyag mennyisége jelentős, s a levont következtetések reális képet adnak a jelzett évszázadok oktatási színvonaláról.

Kár, hogy több esetben kisebb filológiai pontatlanságok akadályozzák az egyébként gazdag bibliográfia használhatóságát. Egyes cikkekre, tanulmányokra a szerző mint önálló művekre utal, holott ezek különböző évkönyvekben, tanulmánykötetekben jelentek meg. Így pl. a 94. sz. jegyzetben idézett Bakos József műve az *Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve* II. kötetében (1956) található, a 149. sz. jegyzetben említett Kassuba Domokos tanulmánya pedig *A magyarországi ciszterciá Rend milleniumi Emlékkönyvében* (1896. szerk. Békefi Remig).

Másik megjegyzésünk tartalmi jellegű: több esetben hiányolhatjuk ugyanis a legjobb szakirodalomra való hivatkozást. Az említett Kassuba-tanulmánynál (1896!) jóval részletesebb, a szerző szempontjaiból használhatóbb lett volna az egri gimnázium történetéről Nagy Béni munkája (*Az egri főgimnázium története*), az intézet 1913/14. évi évkönyvében. Apácai Csere Jánosnak a falusi iskolákról vallott nézeteit másfél lapon ismerteti Mészáros István. Úgy véljük, az itt leírt közismert tények, általánosságban mozgó megállapítások helyett érdemes lett volna legalább utalni Bán Imre Apácai-monográfiájának idevágó fejezetére. Közismert, hogy a *Magyar-Enciklopédia* XXXI. fejezete épp az anyanyelvű népiskola rendjét és tananyagát részletezi, s erről Bán Imre ad modern értékelést monográfiájának 508–521. lapján, az *Apácai pedagógiai nézetei* c. fejezetben.

Mészáros István a rendelkezésre álló terjedelmekkel nem mindig bánik gazdaságosan. Mig egyfelől a közölt táblázatok áttekinthetővé teszik mondanivalóját és sikeresen fogják össze a közölt tényanyagot, addig másfelől az elöttük vagy utánuk álló magyarázatok néhol csak ismétlik, nem pedig elemzik a bemutatott adatokat. A 117. oldalon közölt táblázat adatait pl. főlegesen előtte részletesen elmondani, és csak a terjedelmet növeli, és semmivel sem gyarapítja tudásunkat a szóban forgó tárgyról. Az egyébként sok ötlettel szerkesztett táblázatok szerepe éppen az lenne, hogy tömörebbé tegye a mondandót, s ez a könyv több helyén sikerül is.

A kötet végén közölt képmelléletek kiválasztása sikeres, kiválóan szemléltetik korai ábécéskönyveink fejlődését. Hiányát érezzük viszont egy betűrendes névmutatónak, hisz ezzel a tanulmány sokkal könnyebben kezelhetővé válna, s nem kellene tanácstalanul lapozgatnia a Comenius, Apácai vagy mások neveire és pedagógiai nézeteire kíváncsi olvasónak.

Mészáros István könyve — jelzett hiányosságai ellenére — feladatát megoldja, s ha nem is mindig kellő mélységű, de alapjában véve reális képet ad az 1533–1777 közötti századok magyarországi alapfokú iskoláiról, s ezzel megteremtí a lehetőségét egy esetleges későbbi, egyre gazdagodó tartalmú iskolatörténeti szintézis megírásának.

Bütskey István

Eötvös József kiadatlan írásai (1846 május—1848 február) Összeállította, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Fenyő István. Bp. 1971. Petőfi Irodalmi Múzeum — Népművelési Propaganda Iroda. 168 l. (Irodalmi Múzeum)

A kötet Eötvös József harminchat cikkét tartalmazza; valamennyi a Pesti Hírlap hasábjain jelent meg. Közülük tizenhárom sokáig ismeretlen volt. Fenyő István bukkant a nyomukra, s felfedezéséről a Magyar Tudomány 1967. évi 9. számában közétett tanulmányában (*Eötvös József a magyar jobbagység nyomoráról*) számolt be először. Lényegében ez a közlemény volt az első lépés e könyv létrejöttében, s ez lett a bevezető tanulmánya is, némileg módosítva, és kiegészítve néhány újonnan feltárt adalékkal.

Fenyő István finom filológiai elemzéssel bizonyítja be, hogy az említett tizenhárom cikknek Eötvös a szerzője. Abból indult ki, hogy ezek az 1846. május—1847. február között publikált írások éppúgy három esillaggal vannak jelölve, mint a nem sokkal ezután írt *Teendők* és *Városi ügy* című cikksorozatok. Bizonyítékként szolgált számára a jellegzetes stílusjegyek és a jellemző, Eötvös-nél gyakran előforduló motívumok is. Mindezeknél fontosabb, döntő érveket hozza fel, hogy a szóban forgó cikkek tartalmilag zorosan kapcsolódnak az Eötvös-életmű egészéhez, annak szerves részét alkotják. Meglepő egyezések találhatók például a *Népoktatás* című háromrészes cikk és a hasonló tárgyú 1848-as törvényjavaslat gondolatai között. A *nyomor és óvszerei* című, öt folytatásban közölt tanulmány pedig mintegy summázva foglalja magában a szerző máshol is kifejtett véleményét a jobbagykérdésről, a pauperiz-

musról és általában a gazdasági problémákról. Ez a sorozat tematikailag szinte előzménye a *Teendők*nek, amely elsősorban a politikai-kormányzati feladatokkal foglalkozott.

Fenyő gondolatmenete világos, következtetései pontosak, érvei meggyőzőek. Egyik megállapításával mégsem lehet egyetérteni. Ebben arról van szó, hogy a *Magyarország 1514-ben* írása közben — 1846. 1847. január — Eötvös nem publikált a Pesti Hírlapban. Saját nevén valóban nem, de álnéven igen: ez a kötet hét 1846-ban írt cikket hoz; ezenkívül nyolc Agricola-levél jelent meg ez évben. Azaz Eötvös a regényírás idején is rendszeresen dolgozott az újságba, természetesen nem olyan intenzitással, mint korábban.

Tizenhárom cikkel gazdagodott tehát az eddig ismert Eötvös-életmű. Úgy tűnik, ezek az írások nem módosítják lényegesen a szerzőjükről már korábban kialakult képet, de sok részletét pontosítják, színesítik; megerősítenek dolgokat, bizonyítanak egyes sejtéseket. Két cikksorozat emelhető ki ebből a szempontból. Az egyik *A nyomor és óvszerei*, amelynek értékeire Fenyő István bevezető tanulmánya is felhívja a figyelmet; alapvető gondolatait részletesen elemzi. Őt ismétljük: Eötvös elsőként vállalkozott a reformkorban az egész magyar parasztság helyzetének áttekintésére; elsőként mutatott rá, hogy a földművelő lakosság többsége agrárproletárrá vált; statisztikai adatokkal bizonyította, hogy a jobbágság nyomorának igazi oka a túlhaladott úrbéri viszonyokban keresendő.

Teljesen az újdonság erejével hat a *Népoktatásról* szóló cikksorozat. Hosszú ideig előzmény nélkülinek tűnt az a népnevelési program, amellyel Eötvös 1848-ban fellépett. Első miniszterségének monográfusa, Hajdú János is azt állította, hogy Eötvös a forradalom előtt nem foglalkozott behatóan művelődéspolitikai kérdésekkel. A cikksorozatból viszont kiderül, hogy már 1846-ban kimunkálta a program főbb pontjait: a népnevelés és a politikai jogok szoros összefüggése, a közös iskola, a vallásoktatás elkülönítése stb. Kiderül az is, hogy már ekkor átfogó ismeretei voltak a hazai népoktatás helyzetéről.

Eötvös többi cikke szintén hozzásegít az 1840-es évek politikai történetének mélyebb, sokoldalúbb megismeréséhez. Fenyő István adatgazdag jegyzetei lehetővé teszik, hogy nemcsak a kutatók, hanem a témában kevésbé jártas olvasók is használhassák a kötetet.

Eötvös kiadatlan — azaz most már kiadott — írásait olvasva, önkéntelenül megfogalmazódik egy újabb kívánság, javaslat: jó lenne összegyűjteni és kiadni abszolútizmuskori és kiegyezés utáni publicisztikájának (Pesti Napló, Pester Lloyd, Néptanítók Lapja stb.) szétszórt darabjait is.

Bényei Miklós

Babits Mihály: Halálfiái. Sajtó alá rendezte: Belia György. Az utószót írta: Pók Lajos. Bp. 1972. Szépirodalmi K. 755 l. 4 t. (Magyar Elbeszélők)

Általános tapasztalat, hogy sajnálatosan ritkán szánjuk rá magunkat az egyszer már megismert művek újraolvasására, pedig régi igazság, hogy azokra a könyvekre, amelyeket nem érdemes többször is elolvasni, voltaképpen egyszer is kár vesztegetni az időnket. Mentségünk persze akad rengeteg. Mindenekelőtt az, hogy a könyvek száma végtelen, az olvasásra fordítható időnk viszont nagyon is korlátozott. Így aztán sokszor nagy művekről is csupán több évtizedes olvasmányélmények foszladozó emlékeit őrizgetjük magunkban, s az idő megszeplítő vagy éppen előítéletekkel terhelt távolából nemegyszer véglegesen is hamis nézetek gyökeresedhetnek meg bennünk írókról és művekről.

Mindennek a végiggondolását Babits Mihály *Halálfiái* c. regényének újraolvasása teszi most időszerűvé számomra. Jó huszonöt évvel ezelőtt ugyanis a véletlen szeszélye előbb adta kezembe Szabó Dezső *Filozopter az irodalomban* c. gyilkos pamfletjét, mint magát a kigúnyolt regényt, s bár akkor is éreztem, hogy Szabó Dezsőnek nincs mindenben igaza, mégsem tudtam magam egészen kivonni szuggesztív hatásának bűvköréből. Ez a bűvös kör később teljesen feloldódott, de valami viszolygásféle a *Halálfiával* kapcsolatban sokáig megmaradt bennem. Ezért jelentett most számomra különös szellemi izgalmat a regény újraolvasása, s az a „kései szembenézés a Halálfiával”, amelyre Pók Lajos kísérő tanulmánya invitál.

A *Halálfiainak* kiterjedt, de meglehetősen ellentmondásos irodalma van. Nemcsak a kortársak fogadták nagyon különböző módon, az utókor sem egységes a mű értékeinek megítélésében. Már csak ezért is indokolt ez a „kései szembenézés”. Pók Lajos nem vállalkozik közvetlen polémiára a regény korábbi kritikusaival, legtöbbször csak általánosságban utal az ellentétes véleményekre, valójában mégis ezekkel vitázva alakítja ki a maga koncepcióját. Szembetűnően a mű társadalomkritikai fogantatása és szándéka foglalkoztatja leginkább, s valóban ebben a vonatkozásban hozza a tanulmány a legtöbb újat. „Meglépő módon hiányzik a regényről írott kritikákból és irodalomtörténeti elemzések-ből azoknak a történeti és egyéni körülményeknek a mérlegelése, amelyek között a mű eszméje és a már említett első rész szövege megszületett” — írja mindjárt az elején, s a továbbiakban láthatólag ezt a hiányt kívánja pótolni a legnagyobb igyekezettel.

A regény meglehetősen hosszú ideig készült. A teljes mű csak 1927-ben jelent meg, de közel felét már 1921-ben közölte folytatá-